

УДК 346

Сергій Солодченко,*аспірант кафедри господарського права
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

ЗМІСТОВО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СУТНІСТЬ САМОКОНТРОЛЮ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню правового змісту самоконтролю як способу забезпечення законності на вимогу правового господарського порядку. Аргументовано виділення гарантійної, прогностичної, комунікативної, семіотичної (інформаційної) функцій самоконтролю в умовах формування інноваційного суспільства в Україні.

Ключові слова: самоконтроль, законність, правова культура, обов'язки суб'єкта самоконтролю, функції самоконтролю.

Постановка проблеми. З проблематики визначення змістово-функціональної сутності самоконтролю підприємств у сфері господарювання відсутні спеціальні комплексні правові дослідження. Водночас простежується тенденція деталізації правового розуміння самоконтролю та відмежування самоконтролю підприємств від самоконтролю, який здійснюють саморегульовані організації. Так, американський дослідник Дж. Боддевін ще тридцять років тому розрізняв три види контролю за рекламною діяльністю. Він виокремлював: самоконтроль організацій, контроль з боку собі подібних (асоціацій підприємців та інших саморегульованих організацій), державний контроль.

Будучи предметом науки господарського права, дана проблематика довгий час зовсім не потрапляла в поле зору вчених України. Останнім часом вона розглядалася фрагментарно (за одним окремим видом самоконтролю підприємства), тобто без узагальнюючого глибокого комплексного дослідження. Зазвичай розглядається самоконтроль лише саморегульованих організацій. Так, правові аспекти стимулювання господарської самоорганізації, що включає інструменти самоконтролю, активно обговорюються в процесі аналізу законопроектів про саморегульовані організації, під час проведення наукових досліджень із проблематики правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання в межах відповідного ринку товарів і послуг та окремого виду професійної діяльності (лише в аспекті ознак саморегулювання на відповідному ринку). Натомість про організаційно-господарські повноваження власника майна підприємства щодо вимог до здійснення внутрішнього контролю за діяльністю під-

приємства спеціальні правові дослідження відсутні.

Актуальність аналізу прогностичної, семіотичної (інформаційної), гарантійної, комунікативної функцій самоконтролю обумовлена необхідністю досягнення понятійної впорядкованості самоконтролю як підприємств, так і саморегульованих організацій та його дієвості в умовах формування інноваційного суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Фундаментом для розкриття правового змісту основних функцій самоконтролю у сфері господарювання стали монографія О.П. Віхрова «Організаційно-господарські правовідносини», навчальний посібник «Господарське право» (2-е вид., змін. і доповн., 2008 року видання) та цикл статей О. М. Вінник, монографія «Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень» та цикл статей Кравець І. М., дисертації О.С. Орлової «Правове регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів господарювання», В.В. Добровольської «Правові засади державного регулювання підприємницької діяльності в Україні» та стаття «Державне регулювання та саморегулювання у сфері підприємництва», колективна монографія у співавторстві М.М. Кузьміної «Правове регулювання інноваційних відносин», стаття В. С. Щербини «Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів господарювання» та науково-практичний коментар Господарського кодексу України, стаття Д.В. Задахайла «Право на підприємницьку діяльність у системі відносин правового господарського порядку», стаття В.В. Кирильчук «Саморегульовані організації» та інші.

Аналіз результатів наукових досліджень дають змогу констатувати відсутність усталеного погляду на функції самоконтролю у сфері господарювання. На контрольні повноваження у складі повноважень власника засобів виробництва прямо вказує О.М. Вінник [1, с. 210]. Викладена О.П. Віхровим позиція про перетворення абсолютних правовідносин у відносні та про набування власником майна властивостей суб'єкта організаційно-господарських повноважень [2, с. 167-168] дає можливість пояснити правовий зміст основних функцій самоконтролю власника. Науково виважені положення та аргументовані пропозиції І.М. Кравець про організаційно-господарські повноваження контролюючого власника корпоративних прав [3, с. 130-131] змушують дослідити особливості корпоративного самоконтролю на предмет його відповідності ознакам самоконтролю у сфері господарювання.

На перспективу розвитку функції самоконтролю доцільно розраховувати, виходячи з того, що Д.В. Задахайло пропонує розглядати підприємницьку діяльність «як основний інститут ринкового саморегулювання. Саме в його межах відбувається організація виробництва товарів і послуг, що урівноважують попит та споживання на прийнятному для суспільства рівні. У цьому сенсі право на підприємницьку діяльність є системоутворюючим елементом усього комплексу відносин у ринковій економіці і має розглядатися як у «вертикальному», так і «горизонтальному» системно-структурному контексті системи права та системи законодавства» [4, с. 114]. Тоді самоконтроль у сфері господарювання слід сприймати (звісно, за наявності додаткового наукового обґрунтування) субінститутом інституту ринкового саморегулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Змістову сутність самоконтролю підприємства у сфері господарювання доцільно розкривати, спираючись на його (самоконтролю) функції. Основними функціями в умовах реалізації господарсько-правової політики оптимального поєднання саморегулювання суб'єктів господарської діяльності з іншими елементами правового господарського порядку доцільно вважати семіотичну (інформаційну), прогностичну, комунікативну, гарантійну.

Мета статті – постановка у загальному вигляді проблеми формування господарсько-правового підходу до регулювання організаційно-господарських відносин самоконтролю підприємств, що сприятиме доведенню необхідності нормативного закріплення субінституту самоконтролю у сфері господарювання.

Для досягнення цієї мети необхідно розкрити зміст кожної з його основних функцій. Інформаційна функція самоконтролю суб'єктів є однією з найбільш загальних і типових. Вона має прояв у наданні об'єктивних відомостей з боку суб'єктів господарювання для організаційно-коригуючого впливу на вибір споживача. Також вона формує ставлення громадськості та держави до об'єкта, щодо якого подається інформація.

Інформаційна функція самоконтролю в правовому механізмі господарювання займає подвійне становище. З одного боку, вона має інформаційно-аналітичний вираз. В. В. Кирильчук вважає, що інформаційну функцію саморегулювних організацій можна розглядати і в самостійному і допоміжному сенсі, виходячи з того, що інформаційний формат є універсальним чинником будь-якої взаємодії, взаємовідносин. Для виконання саморегулювальною організацією низки функцій об'єктивно затребуваною є її інформаційно-аналітична діяльність в інтересах її учасників порядку [5].

У науці господарського права найбільш повно розкрито правовий зміст інформаційно-аналітичної функції самоконтролю в аспекті забезпечення екологічності господарської самоорганізації (Б. Розовський, А. Бобкова, О. Шаповалова, Г. Джумагельдієва й ін.). Це обумовлено тим, що в практиці господарювання до числа активних природокористувачів відносять значну частину суб'єктів господарювання, які здійснюють комерційну діяльність. Щодо регламентації їх поведінки вже давно було поставлено завдання оптимізації негативного і позитивного впливу їх самоорганізації на навколишнє середовище.

Поінформованість споживача про походження продукції стимулює виробника до випуску якісних товарів. Тому, з іншого боку, інформаційна функція несе семіотично-інформаційне навантаження у процесі оприлюднення результатів самоконтролю. Наприклад, семіотична складова інформаційної функції розширює інформаційне поле культури споживання якісної продукції. У сфері позначення якості продукції обмін інформацією здійснюється за допомогою маркування, знака, шифру, символу та інше. Оперування знаннями про результати тестування продукції на відповідність критеріям якості, вираженими в абстрактно-символічних формах, призводить до уніфікації правових норм та створення єдиного світового інформаційного простору. Своєрідним проявом семіотично-інформаційної функції самоконтролю у сфері господарювання є вплив недержавних інструментів контролю

і нагляду на забезпечення якості продукції в країнах ЄС. Технічне регулювання та інші сучасні способи впливу на інформування про якість продукції членів СОТ і ЄС були досліджені М. Кузьміною.

Члени СОТ забезпечують швидку публікацію технічних регламентів для ознайомлення всіх зацікавлених осіб та передбачають розумний період часу від публікації до набрання чинності. На рівні ЄС розроблено більше 25 директив (технічних регламентів) із метою забезпечення вільного руху товарів, гарантування їх якості та високого рівня захисту публічних інтересів щодо охорони здоров'я, навколишнього середовища, безпеки, захисту споживачів. Структура нових директив ЄС має правову та технічну частину. Правова складається з необхідної для певного виду продукції процедури оцінки відповідності стандартам, технічна містить посилання на стандарти [6, с. 617-618].

Підсилення конкуренції на світовому ринку та підвищення значення інновацій спонукають суб'єктів господарювання до досягнення технологічної переваги. Водночас у нашій країні зацікавлені особи зазвичай недовірливо сприймають результативність виконання суб'єктом господарювання правової частини інформації, яка створена внаслідок самоконтролю. Однією з причин недовірливого ставлення суспільства до зазначеного вважається майже масова відміна державних стандартів відповідності якості продукції, надання права на розробку стандартів виробника та недостатність обсягу правового впливу на поведінку суб'єктів самоконтролю у сфері господарювання.

У науковому обігу доцільно вживати уточнюючий термін щодо інформаційної функції самоконтролю, а саме «семіотична (інформаційна)».

Інформаційно-аналітичний зміст функції самоконтролю вважаємо за доцільне трансформувати у прогнозу функцію. Прогнозна функція самоконтролю кореспондують з обов'язками суб'єкта господарювання, передбаченими ч. 1 ст. 62, ст.ст. 135, 145, 346 ГК України та ін. Згідно з ними суб'єкти господарювання зобов'язані складати фінансову (бухгалтерську) звітність, проводити інвентаризацію належного їм майна для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності, складати техніко-економічне обґрунтування кредитного заходу та розрахунок економічного ефекту від його реалізації, надавати інші документи, з яких можна оцінити платоспроможного суб'єкта господарювання та спрогнозувати ризики втрат.

Зокрема, виконання суб'єктами господарювання обов'язків, закріплених у наведених

статтях, дає змогу спрогнозувати ризик неповернення кредиту, ризик інвестора у разі фінансування проекту та т. ін.

Правове призначення прогновної функції – забезпечити господарсько-правовими заходами об'єктивне уявлення про сукупні результати господарської діяльності підприємства та його майновий стан. Вони або переконують у перспективності розвитку його життєвого циклу та задоволенні суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, господарської діяльності в порядку, передбаченому законодавством, або – ні.

Натомість на практиці бізнес-планування за окремими проектами підприємств зазвичай переконує інвестора в економічній ефективності проекту. Вказаною ціллю обумовлена загальна структура бізнес-плану реалізації проекту. При тому, що саме бізнес-план є тим документом, на основі якого інвестор приймає рішення про фінансування проекту, юридичного обґрунтування необхідності застосування бізнес-плану як елемента інвестиційної угоди немає ані в Цивільному кодексі України, ані в Господарському кодексі, хоча пропозиції із цього приводу вже висловлювалися науковцями.

Отже, прогностична функція самоконтролю у сфері господарювання є важливим засобом підтримки правового господарського порядку. За відповідності заданим параметрам самоконтроль підприємства забезпечує доступ до соціально-значущої правової інформації про свій майновий стан, структуру управління, правовий режим функціонування тощо. Відповідність досягається за умови належної локально-правової регламентації абсолютних господарських правовідносин з ведення власної господарської діяльності.

Далі виникає потреба у розкритті змісту комунікативної функції. Комунікативне навантаження на самоконтроль у сфері господарювання полягає у забезпеченні реалізації тих принципів самоорганізації суб'єкта самоконтролю, які націлені на зворотний зв'язок у межах регуляції поведінки інших суб'єктів (споживачів продукції, самоврядних організацій із захисту прав споживачів, органів державного контролю та ін.), а також на їх спільну діяльність у процесі взаємодії.

Ще до прийняття Господарського кодексу України вчені позитивно сприймали наявність у межах організацій саморегулювання недержавного контролю за дотриманням членами асоціації вимог законодавства і внутрішніх стандартів організації.

Для вивчення господарсько-правової проблематики комунікативної функції само-

контролю важливою є пропозиція А. Аузан та П. Крючкової такого змісту: якщо організація саморегулювання дійсно забезпечує моніторинг діяльності членів і гарантії третім особам, то для членів організації передбачаються спрощені процедури поточного державного контролю. Таким чином, вирішується ще одне завдання: скорочується «поле» державного контролю, що за умови відповідного розвитку саморегулювання може сприяти істотній економії державних коштів [7, с. 87].

Але В. Добровольська вважала спірним у науковій літературі питання сполучення державного регулювання із саморегулюванням у сфері підприємництва [8, с. 302-305].

Дійсно, у господарській практиці викривають численні зловживання комунікативною функцією з боку органів державного контролю, особливо під час проведення перевірок або імітації наміру їх провести (за відсутності законних підстав). Так, набула поширення практика звернення податкових органів у порядку статті 93 КПК України, яка має назву «Збір доказів», до керівництва підприємства з вимогою: «Надати документацію про господарсько-фінансову та договірну діяльність підприємства». При цьому зазвичай законність проведення пошуку доказів не підтверджується.

Відомо, що зміна засобів комунікації (наприклад, продаж продукції через Інтернет, легітимація електронного підпису, електронні форми господарських договорів та т. п.) веде до зміни форм спілкування і, отже, до зміни всієї системи правової культури взаємодії та комунікації суб'єктів самоконтролю.

Правовий зміст гарантійної функції самоконтролю слід розкривати у світлі закріплення Господарським кодексом України вимог до формування складу майна суб'єктів господарювання та до облікового процесу у сфері господарювання. Ефективна реалізація гарантійної функції самоконтролю у сфері господарювання є джерелом переваг і конкурентоспроможності для суб'єктів господарювання, а також показником їхньої правової культури. Для жодних суб'єктів господарювання не є зайвим піклування про виживання в умовах конкуренції. Тут локальне нормотворення ще не реалізувало свій потенціал.

Застереженням від зловживання під час організації самоконтролю у сфері господарювання стає належний рівень правової регламентації самоконтрольних діянь. Наприклад, «метою правової регламентації бухгалтерського обліку є визначення необхідних норм, нормативів та/або стандартів, спрямованих на одержання достовірної інформації про виробничі витрати, прибуток, позикові

кошти і дивіденди, фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання, рух їх власного майна, акціонерного та інвестиційного капіталу» [9, с. 1].

Але обсяг правової регламентації бухгалтерського обліку для малих, середніх і великих підприємств не є однаковим. Тому диференційований підхід до правової регламентації самоконтролю доцільно запроваджувати виважено.

Так, О.С. Орловою було запропоновано виокремити категорію суспільно значимих суб'єктів господарювання. Під суспільно важливими слід розуміти тих суб'єктів господарювання, які через їхній розмір, кількість працівників, вартість активів та/або обсяг реалізації несуть відповідальність за наслідки своєї господарської діяльності перед суспільством. До них запропоновано віднести: а) суб'єктів великого підприємництва в розумінні ст. 55 ГКУ; б) публічні акціонерні товариства за ЗУ «Про акціонерні товариства»; в) суб'єктів господарювання, діяльність яких підлягає ліцензуванню відповідно до ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» за критеріями небезпечності для необмеженого кола осіб, задоволення невід'ємних потреб населення, використання вичерпних природних ресурсів або ресурсів, які мають стратегічне значення для держави та суспільства [9, с. 5].

Цей підхід слід поширити на всіх суб'єктів самоконтролю у сфері господарювання, щодо яких права регламентація діянь самоконтролю, включаючи порядок (процедуру) оприлюднення їх результатів, є обов'язковою. Стосовно решти категорій суб'єктів господарювання вимоги щодо їх ефективного та інформативного самоконтролю доречно скоригувати в одній понятійній площині з вимогами до правової культури підприємств.

Гарантійна функція самоконтролю як правової форми регулювання відносин у сфері господарювання полягає у правовому опосередкуванні операційно-процедурних діянь щодо створення локальних та реалізації сукупності організаційно-технічних і правових заходів усіх рівнів, спрямованих на визначення ступеня відповідності діяльності суспільно важливих суб'єктів господарювання вимогам законодавства з метою своєчасного виявлення та попередження порушень, застосування санкцій за їх вчинення, усунення перешкод для належного функціонування правового господарського порядку. Для гарантування ступеня відповідності діяльності суспільно важливих суб'єктів господарювання доцільно запровадити організаційно-пра-

вовий інструмент, який можна поіменувати паспортом соціальної безпеки суб'єкта господарювання. Тоді гарантійна функція самоконтролю у сфері господарювання матиме вираз законодавчо встановленого механізму паспортизації, який вимагатиме конкретизації предметно-організаційної діяльності всіх підрозділів підприємства.

Відповідна правова регламентація паспортизації дозволить не тільки стати дієвим засобом створення необхідних умов для впровадження вимог правового господарського порядку, але й інструментом виявлення порушень цих вимог. Також запровадження паспортизації суспільно важливих суб'єктів господарювання створить підґрунтя для визнання рівня їхньої правової культури високим. Тоді можливим стане добровільне ведення подібних паспортів й іншими категоріями суб'єктів, адже «більш успішному вирішенню проблем у сфері формування правової культури підприємств сприятиме визначення інформаційно-правових потреб та аналіз рівнів правової культури підприємств» [10, с. 152].

Недарма самоконтроль вважають найвищим ступенем соціалізації того суб'єкта, який ефективно його здійснює.

Висновки

Субінститут самоконтролю у сфері господарювання перебуває на початковому етапі розвитку. Тому його проблемні аспекти потребують комплексного та повного висвітлення.

У науці господарського права вже була обґрунтована необхідність: правового забезпечення облікового процесу у сфері господарювання (В. Мамутов, В. Резнікова, В. Щербина, О. Орлова та ін.); запозичення правового підходу країн ЄС до недержавного нагляду за якістю продукції (М. Кузьміна та ін.); розширення процедур самоконтролю за виконанням договірної дисципліни (Г. Знаменський, О. Беляневич, В. Мілаш та ін.); уточнення організаційно-правових підходів

до впорядкування внутрішньогосподарського контролю (О. Подцерковний, С. Грудницька, В. Попелюк та ін.).

Аналіз основних функцій самоконтролю підприємств дав змогу вивірити логічну можливість та практичну необхідність нормативного закріплення субінституту самоконтролю у сфері господарювання.

Список використаних джерел:

1. Вінник О. М. Господарське право : навчальний посібник / О. М. Вінник. – 2-ге вид., змін. і доповн. – К. : Правова єдність, 2008. – 766 с.
2. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О.П. Віхров. – К.: Видавничий дім «Слово», 2008. – 512 с.
3. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень : монографія / І. М. Кравець. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 240 с.
4. Задахайло Д.В. Право на підприємницьку діяльність у системі відносин правового господарського порядку / Д.В. Задахайло // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2 (65). – С. 112–122.
5. Кирильчук В. В. Саморегулівні організації [Електрон. ресурс] / В. В. Кирильчук. – Режим доступу : http://www.3222.ua/article/samoreg_organ.htm
6. Кузьміна М.М. Правові засоби забезпечення якості інноваційної продукції: європейський досвід вирішення проблеми / М.М. Кузьміна // Правове регулювання інноваційних відносин : монографія / кол. авторів С. М. Прилипка, А. П. Гетьман, Ю.Є. Атаманова та ін. – Х. : Юрайт, 2013. – С. 613–630.
7. Аузан А. Административные барьеры в экономике: задачи деблокирования / А. Аузан, П. Крючкова // Вопросы экономики. – 2001. – № 5. – С. 73–88.
8. Добровольська В.В. Державне регулювання та саморегулювання у сфері підприємництва / В.В. Добровольська // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 25. – С. 302–305.
9. Орлова О.С. Правове регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.С. Орлова. – Київ, 2013. – 18 с.
10. Менюк О.А. Формування правової культури підприємця: теоретичні та прикладні аспекти. – К. : Оріон, 2001. – С. 110.

Стаття посвячена дослідженню правового содержания самоконтроля как способа обеспечения законности и требований правового хозяйственного порядка. Аргументировано выделение гарантийной, прогностической, коммуникативной, семиотической (информационной) функций самоконтроля в условиях формирования инновационного общества в Украине.

Ключевые слова: самоконтроль, законность, правовая культура, обязанности субъекта самоконтроля, функции самоконтроля.

The article is dedicated to the research of legal content of self-control as the way to the rule of law on demand of state legal order. In the article the theoretical research is grounding the marking out of guarantee, predictive, communicative, semiotic (information) functions of self-control in the conditions of the formation of an innovative society in Ukraine.

Key words: self-control, legality, legal culture, duties of self-control subject, self-control functions.